

ФЕНОМЕН КАЛІГРАФІЇ ЯК САКРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА ІСЛАМУ

Ломачинська Ірина Миколаївна,

Доктор філософських наук, професор,
Київський університет імені Бориса Грінченка

Слободяник Катерина Володимирівна,

студентка,
Київський університет імені Бориса Грінченка

Каліграфія, як одна з галузей образотворчого мистецтва, внесла свій унікальний вклад у розвиток світового надбання. У багатьох цивілізацій сходу була поширена каліграфія, як найдавніший вид мистецтва, наприклад, в Китаї, Афганістані, Пакистані, Кореї, Індії та Японії.

На Заході в силу мовно-стилістичних особливостей каліграфія обіймає не таке важливе місце, як на Сході: у середина XV ст. ознаменована переходом Європи до друкованої літератури, тоді як мусульманський світ продовжував споконвічну традицію рукописного шрифту книг, і проблеми з поширенням друкарства значною мірою були зумовлені складнощами пристосування арабської каліграфії до друку.

Важливу роль у популярності каліграфії, та особливостях її формування як ісламського стилю мистецтва, відіграла заборона на зображення Аллаха та живих істот (людей та тварин). Неможливо знайти конкретну заборону на зображення у Корані, але її можна віднайти у айятах 94 сури 5 «Трапеза», а саме: «О ви, які увірували! Воістину Аллаг буде випробовувати вас здобиччю від полювання, яку ви здобуваєте руками й списами, щоб дізнатися, хто з вас боїться Його потаємно; а хто з вас порушить після цього, тому – болісна кара» [7, с.56]. У відмові від зображення іслам слідує забороні на ідолопоклонство, встановленій старозавітною традицією, окрім того, «зображувати еманцію всемогутнього Аллаха в створених ним істотах, особливо, в людині, є недопустимим» [4, с.309]

Загалом, на ставлення до образотворчого мистецтва в ісламі вплинули багато чинників: це і Коран, і Сунна, і хадиси, але також і середньовічні мусульманські філософи, зокрема, аль-Фарабі, який джерелом прекрасного вважав саму природу. Заборона зображень найбільш поширена у сунізмі, (у шійзмі дозволено зображати спадкоємців Алі, особливо визнаних мучениками, полеглими за віру), однак, у і сунітських школах мазхабах немає єдиної думки щодо заборони зображень. «У трьох основних з них - панує точка зору, заснована на наведених вище хадисах: зображення одухотворених істот (людини і тварин) є гріховним» [4, с.311].

Таким чином, заборона на живий образ зупинила розвиток мусульманського образотворчого мистецтва, однак, зробила значний поштовх у розвитку каліграфії, яка в ісламському мистецтві відіграє неймовірно велику роль, оскільки саме за її допомогою викладено священний зміст Корану. Каліграфія ісламу використовується в священних книгах, поетичних творах, мініатюрах та текстах на стінах мечеті. Відповідно, каліграфія як вид декоративного мистецтва, в релігійному контексті постає як художнє втілення Слова Аллаха, краси створеного Ним світу; у історико-культурному контексті – це своєрідний спосіб відображення культури, світогляду, традиції, тому кожен мусульманин має знати арабський алфавіт, адже, саме ним були представлені сакральні істини Корану.

Каліграфія в ісламі втілює своєрідний сакральний образний сенс, вважається, що каліграф, якому вдасться переписати Коран красивим почерком, належатиме до жителів раю. Тому, каліграфія сприймається, як вияв духовності, прикладом цього може слугувати аят 68 сури Корану «Тростина для письма»: «Клянуся калямом і тим, що пишуть!» [7, с.267].

Сакральний зміст каліграфії, що має позачасовий характер, звеличується ісламськими філософами і поетами: «Щирі слава і хвала личить Творцеві, який заповнив сторінку мінливого часу низкою то білого, то чорного [кольору]: «Ти вводиш ніч в день і вводиш день в ніч» (Коран, 3:26) Подяка і вдячність, що виходять за межі порівняння, звеличують переписувача [сувою].., який складає альбом мінливого небосхилу з розмаїття листя весни і осені» [5, с.31]

В Ірані існувала каліграфія до приходу ісламу, але активний її розвиток розпочався після прийняття ісламу. Саме тоді перси, використовуючи вже існуючі каліграфічні стилі, зробили і свій внесок, створюючи власні почерки. У давні часи центрами каліграфії в ісламському світі були міста Мекка, Медина, Куфа і Басра, та в кожному з них були створені власні види каліграфії. У 7 ст., коли Іран стає частиною ісламського світу, було тільки два види письма: куфі (для архітектурних декорацій) і насх (для написання канцелярських текстів).

У 691-692 рр. за наказом омеядського халіфа Абда аль-Маліка в Єрусалимі було споруджено мечеть Куббат ас Сахра «Купол скелі», що стала однією з перших пам'яток мусульманської архітектури, де каліграфія була застосована для декорування внутрішнього простору. З цього часу каліграфія стала застосовуватися архітекторами повсюдно, а каліграфічні орнаменти і бордюри поступово ставали все більш вишуканими. Витонченість каліграфії отримувала свій сакральний сенс, адже віруючі, що були переважно неписьменними, відчували благоговіння при вигляді розкішно орнаментованих міхрабів і мінаретів мечетей [2, с.75].

Переломним моментом для розвитку мистецтва арабської каліграфії стала творчість іранського каліграфа Ібн Мукла. Йому належить ідея нової системи каліграфії - «аль -Хатт аль-Мансуб», яка стала потужним інструментом у розвитку і стандартизації письма, адже дозволила контролювати розміри букв письмової арабської мови. «Це «установне письмо», яке визначає пропорційні співвідношення вертикальних і горизонтальних елементів літер в слові та рядку» [1, с.29]. І якщо до Ібн Мукла каліграфи покращували вже розроблені почерки, то він підняв каліграфію до рівня високого мистецтва, розробивши новий

скорописний стиль, який назвав насх, і використовував його при переписуванні Корану, хоча до нього ніхто не наважувався порушити традицію і відмовитися від почерку куфі. Дозволити собі таке Ібн Мукла зміг завдяки тому, що при декількох аббасидських правителях займав пост візира. Загалом, Ібн Мукла є автором шести арабських почерків - мухаккак, райхані, насх, сульс, таукі та рика.

Вибір стилю залежить від матеріалу, на якому буде нанесено письмо. Існує три основних стилі для арабської каліграфії - куфі, сульс і насх. Шлях розвитку каліграфії в Ірані розпочався з «куфі», який був створений в кінці VIII століття. Куфічний почерк є геометризовано-монументальним, йому притаманні прямі лінії, чіткі геометричні форми, кутова форма рухів та інтервальне виконання букв. Такий стиль постає у формі чітких геометричних форм прямих ліній, виконується такий шрифт кутовими формами рухів та інтервальним виконання букв. Куфі універсально підходить для розпису будь-яких матеріалів: металу, шовку, скла, кераміки, дерева. Також використовують його для декорації стін мечетей, адже цей стиль як найкраще підходить для письма на камені. Також, він є канонізованим почерком для написання назв Корану.

На заміну куфічному стилю приходять у XI столітті «сульс», що включає: криволінійні та прямолінійні елементи, які співвідносяться в пропорції 1:3, що надає почерку особливої гнучкості; його часто використовують для оздоблення архітектурних споруд та каліграфічних вправ. У XV столітті, в арабському світі набуває популярності новий стиль «насах», ним почали переписувати Коран та іншу ісламську літературу. Сам по собі, він є «строгий горизонтальний почерк, якому притаманні проста й спрощена будова букв і елементів, упорядкованість відносно їхнього розміру» [8, с.180-181]. Зараз його використовують як найпростіший шрифт для письма в арабському світі, і навіть викладають у школі.

Ще чотири з шести арабських каліграфічних стилів є: «мухаккак – стиль із виразними чіткими літерами, райхані – стиль вишуканих літер, «подібних до квітки базилика», таукі (улав) – стиль шрифту, що складається із густих літер, рика – скорописний шрифт» [1, с.29].

В Ірані додатково розвивалися такі стилі письма: талік, насталік, шекасте. Талік, як стиль: «відрізняється великою кількістю закруглених, так би мовити, природних ліній, на противагу «жорстким», геометризованим арабським почеркам» [8, с.181].

Творцем стилю насталік вважається перський каліграф Мир Алі Табризі. Перси вважають, що він, як ніякий інший почерк, відповідає особливостям мови фарсі. Згодом насталік став популярним в Туреччині, Індії, а також в Центральній Азії. Насталік - це вдосконалений почерк насх, визнаний «прекрасною нареченою» всіх форм ісламської писемності. Особливо його любили поети, які писали на фарсі, турецькому і урду [2, с.80]

Насталік від середини XV ст. та до сьогодні, є найпоширенішим в Ірані каліграфічним стилем, для якого характерна проста й спрощена будова букв за рахунок випрямлення рухів. Незважаючи на свою плавність, насталік є строгим стилем. Він заснований на рівному розподілі ліній, запозичених з насха і кривих - з таліка. Вісь букв нахилена вправо, контрасти поступово переходять від повної потужності (максимальна ширина лінії) на лінії зростання до мінімальної

ширини. В Ірані існує досить багато музеїв, де виставляються роботи відомих каліграфів минулого і сучасності; найбільш відомі з музеїв, в експозиції яких представлені кращі зразки насталіку, це: Музей декоративного мистецтва і музей Реза Аббасі, а також бібліотека при палаці Гулістан в Тегерані. Виставки іранської каліграфії регулярно проходять в найбільших музеях світу, в Британській бібліотеці, у Національній бібліотеці Франції тощо [9].

Так званий ломаний насталік - шекасте насталік, ще один різновид почерку, якому притаманна спрощена будова букв, їх велика варіативність і зв'язаність, яка не передбачена правилами граматики.

В сучасному світі каліграфія отримала друге дихання, адже тепер арабську каліграфію використовують для дизайну: від логотипу брендів та одягу до ювелірних виробів та декору. Але вона не полишає свій сакральний сенс. Так, сучасний каліграф сирійського походження Халед аль Сай пояснює своє бачення каліграфії: «Я сприймаю букви живими, оскільки вони мають розмаїття форм і здатні передавати наш стан - літери можуть дихати, бути щасливими, сумними, танцювати і виражати себе» [6].

В ісламі «людська» тілесність, відчужена в художні форми, «витісняється» із мистецької сфери. Орнамент перебирає на себе всю тілесну та пластичну виразність і в живописі, і в графіці, і в зодчестві. Каліграфія є не лише релігійною особливістю арабського світу, вона подарувала країнам Сходу можливість створити своє унікальне мистецьке надбання, і тим самим передавати свої духовні та культурні цінності. Навіть в сучасному світі, незважаючи на певний відхід від традиційного використання каліграфії, вона не перестає нести свій сакральний сенс. Особлива роль каліграфії в світі інформаційних технологій є результатом глибокої поваги до традиції, яка забезпечує специфічну інтелектуальну комунікацію, ретрансляцію писемного досвіду в сучасні релігійно-культурні, мистецькі та освітні практики. Саме у діалозі між традицією і сучасністю каліграфія зберігає роль духовної основи арабо-мусульманського сакрального мистецтва.

Список літератури:

1. Аззаарі А. Ісламська каліграфія: історія та сучасна творча практика // *Актуальні проблеми сучасного дизайну : зб. матеріалів Міжнародної наук.-практ. конференції*: В 2-х т. Т. 2. Київ : КНУТД, 2020. С. 27-30.

2. Бибилова О. Калам острее сабли. URL: http://orient.rsl.ru/assets/files/food/text/2005/2005_1_20/2005_1_bibikova_g.pdf (дата обращения: 10.12.2020)

3. Желілов, А. А. Буквений символізм в арабо-мусульманському мисленні // *«Україна-Єгипет: проблеми вивчення мови, історії, культури та економіки»*: Матеріали I Міжнародної наук. конференції, Київ. 2014

4. Ичетовкина А.Д. Ислам и искусство: от запрета изображений к сакрализации каллиграфии // *Религия и/или повседневность : материалы IV Междунар. науч.-практ. конф., Минск, 16–18 апр. 2015 г.* Минск : РИВШ, 2015. 432 с.

5. Кази Ахмад б. Хусайн ал-Хусайни Куми. Трактат о каллиграфах и художниках Москва: ООО «Садра», 2016. 486 с.

6. Каллиграфия как достояние исламской и мировой культуры. URL: <https://islam.global/obshchestvo/kultura/kalligrafiya-kak-dostoyanie-islamskoj-i-mirovoj-kultury/> (дата обращения: 10.12.2020)

7. Коран Переклад смислів українською мовою / Пер. з араб. М.Якубовича. Київ : ДУМУ «УММА», 2017. 608

8. Костів І.В. Почеркознавчі дослідження рукописних записів і підписів, виконаних індоевропейською групою мов, зокрема перською мовою // *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2012. Вип. 12. С. 178-184.

9. Сухоруков А.Н., Кобзева Э.А. Почерк «насталик»: прошлое и настоящее. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/55878/43-Suhorukov.pdf?sequence=1> (дата обращения: 10.12.2020)